

stuurder van de Société Générale en voorzitter of bestuurder van zes banken, vier steenkoolmijnen, acht tram- en treinmaatschappijen en nog een tiental andere ondernemingen. Maar de Smet de Naeyer liet een probate politieke erfenis na. Geïrriteerd door de kritiek, angstvallig voor de verkiezingen, maar niet te beroerd om zijn politieke toekomst op het spel te zetten, had hij Leopold het recht ontzegd om de annexatie zelf in handen te houden. Hij ontzegde hem ook het recht om voorwaarden te verbinden aan de overname, de fameuze voorwaarden van 3 juni. Het was een stevig fundament waarop de volgende regering zou kunnen bouwen om de strijd met de koning voort te zetten. Aan de nieuwe katholieke premier Jules de Trooz, een Leuvenaar, viel de taak toe het te proberen. Begin mei 1907 verklaarde de eerste minister inderdaad dat hij het beleid van de vorige regering inzake Congo zou voortzetten. Algauw zou blijken dat ook hij niet bestand was tegen Leopolds onderhandelings talenten.

Het einde van een tijdperk

In augustus 1907 huurde Leopold een onderduikadres. Het betrof het Château de Lormoy, gelegen op een 300 hectare groot domein in het gehucht Longpont-sur-Orge onder Parijs. Tot februari 1908 verbleef de koning er met zijn gezin. Minder dan ooit wilde hij pottenkijkers, want Très Belle was opnieuw zwanger. In de dagen voor de bevalling trappelde Leopold van ongeduld en stress. De beledigingen die sommige kranten hadden geuit naar aanleiding van de geboorte van Blanches eerste kind Lucien, onder meer dat niet Leopold maar Durrieux de echte vader was, hadden sporen nagelaten. Leopold was aan het twijfelen geslagen. Was er dan toch iets van waar? Wisten die persmuskieten meer dan hij? Tussen Très Vieux en Très Belle hing die vraag maandenlang als een dreigende onweerswolk in de lucht. Het verlossende antwoord werd door het kind zelf geboden. Op 16 oktober 1907 werd het geboren. Opnieuw was het een zoontje, Philippe geheten. Het jongetje kwam spijtig genoeg ter wereld met een handicap. Hij had een misvormde en veel te kleine hand. Een tegenslag die in normale omstandigheden tot droefenis bij de ouders zou gezorgd hebben. Maar niet in dit geval. Leopolds vriend en lijfarts professor Thiriar legde uit dat het om een familieafwijking ging, die eigen was aan het Coburggeslacht. Of de achtbare medicus dat verzonnen heeft of het oprecht geloofde, weten we niet.⁵⁰¹ Maar zijn uitleg stemde Leopold overgelukkig. Hij had immers zelf toch ook last van een slepend been? Meer nog: 'Mijn neef Wilhelm II heeft ook zo'n misvormde hand!' riep hij vrolijk uit. Dat Wilhelm niet eens een

Blanche Delacroix met haar zonen Lucien en Philippe Durrieux, die door hun vader, Leopold II, allebei in adelstand werden verheven.

(Geen fotograaf bekend)

Coburg was maar een Hohenzollern, bleek een niet ter zake doend detail. Leopold concludeerde iets van wezenlijk belang. 'God zelf heeft me nu getoond dat dit kind het mijne is.' Philippes afwijking sterkte Leopold in het geloof dat hij wel degelijk de vader was. De rust keerde weer. Blanche en Leopold konden weer verder. Het naïeve geloof, zeg maar bijgeloof, dat de vorst hier tentoonspreidde, was geen toeval. Leopold heeft nog wel meer blijk gegeven van dweezucht. Zo vond hij bijvoorbeeld dat vrijdagen in principe slechte dagen waren om een onderneming aan te vatten. Dat vermeed hij dus. Een kabinetscrisis durfde hij gerust een dag langer te laten duren als hij oordeelde dat men zich op een ongeluksdag bevond. Leopold besloot zijn tweede zoon, net zoals de eerste, een adellijke titel te schenken. Het werd 'graaf van Ravenstein', een enigszins eigenaardige keuze, want de 'comte de Ravenstein' was ook een personage uit een van de boeken van Alexandre Dumas. Net zoals die van zijn broer zou Philippes adellijke titel nooit door de Belgische staat worden erkend. Maar dat lag in de toekomst. In het hedep beleefden Très Vieux en Très Belle gouden maanden, thuis in Balincourt: 'We kenden er een

rustig, burgerlijk bestaan. Als hij zich even kon losmaken van zijn drukke werkzaamheden besteedde hij alle tijd aan Lucien en Philippe. Daarin vond hij de heilzame vrede die hij zo nodig had. Het was ontroerend om te zien hoe deze doorgaans strenge, plechtstatige en door zijn status zo indrukwekkende man er plezier in vond om met die kleine jongetjes te spelen en zich bij hun vermaak te laten betrekken. Ze waren gek op die papa, die hen wist op te vrolijken, voortdurend in lachen uitbarstte en hun alles toestond.⁵⁰² Lucien sprak zijn vader vaak aan met 'Colas', naar Saint-Nicolas. Die had namelijk ook zo'n lange witte baard. Zelf noemde Leopold zijn kinderen nooit bij naam. Hij sprak hen aan zoals hij vond dat het hoorde: met 'Monsieur'. Van een kommerloos genieten van het ouderschap was echter geen sprake. Op de een of ander slinkse wijze was Philippes lichaamsgebrek niet verborgen gebleven voor de pers. Die wist daar goed garen bij te spinnen. Het Britse tijdschrift *Punch* publiceerde op de titelpagina een cartoon onder de titel 'Rechtvaardige vergelding van Hierboven'. Het beeld was goor en scabreus: Leopold hield een aan de arm misvormde boreling op zijn schoot en werd omringd door kadavers van Congolezen waarvan hij de hand had afgehakt.

Geen wonder dat de vorst niet vaak meer in het openbaar te zien was. Steeds meer maakte hij bij zijn tijdgenoten sterk gepolariseerde meningen los. Er was geen ruimte meer voor goed getimede publieke optredens. De publieke opinie, dat veelkoppige anonieme monster, toonde geen bereidheid om zijn nieuwe gezin te aanvaarden. Op 4 augustus 1908 liet hij zich nog een zeldzame keer in Oostende zien. Aan de kust verbleef hij nu meestal op een rustiger adresje. Op zijn domein in Raversijde, net naast Oostende, had hij een Noors chalet laten optrekken. Het was daarom dan ook een hoogtijdag voor de stad Oostende dat hij er nog eens een voet zette. Per tram, in een aangehaakte wagon, ging hij naar de Golf Club d'Ostende. Op de golfbaan bewonderde hij het spel van het echtpaar de Hemptinne, baronne de la Potterie, en de gravinnen Verhaeghe de Naeyer en Chandow, Watson of Cooper. Helemaal in zijn sas was hij. Om tien

voor vijf vond hij het welletjes. Fotograaf Lebon vroeg hem nog gauw te poseren voor een foto. Het zou de allerlaatste 'Oostendse' foto van de koning worden. Een week later, op 10 augustus, werd hij uitgewuifd in het station, vanwaar hij terugreed naar Laken. Oostende zou zijn koning nooit weerzien. Zoveel hij maar kon, verbleef hij in de buurt van Parijs of op Cap-Ferrat. Villa Les Cèdres kreeg er zijn bijzondere aandacht. Een jaar lang zette hij er honderd bouwvakkers, loodgieters en behangers en twintig tuinmannen aan het werk om het paleis te vergroten en te verfraaien. Een vijftig meter lange vijver werd uitgegraven, er verzezen stallen en beneden aan de rotskust werd een private jachthaven voor de Alberta aangelegd. Iets later bouwde hij in de buurt nog eens drie villa's, de Matadi, de Banana en de Boma. Drie gratis rustplaatsen voor vermoeide Congoambtenaren die er even met hun familie tussenuit wilden. Zijn absenteïsme lokte weer een nieuwe golf van kritiek uit. De commentatoren van *Vooruit* schreven 'dat de koning zich nog niet eens spoedt om uit zijn lief's armen naar zijn koninkrijk terug te keren'.⁵⁰³ Toen die aanval niets leek te veranderen, deed men er nog een schepje bovenop. 'Niet alleen loopt onze Sire gedurig het land uit, maakt er goede sier in den vreemde, onderhoudt er zijne minnaressen op groote voet – nu moeten de minister zelfs naar Parijs om er de zaken van België met Leopold te konkelen.' Kritiek die een gewillige echo vond in het parlement, waar BWP-leider Vandervelde uithaalde naar de 'roi voyageur'.⁵⁰⁴ Leopold reageerde nooit op de aanvallen. Blanche wel: 'Wat een imbecielen! Als ze geweten hadden – en godzijdank ben ik niet de enige die het weet – wat voor een leven Leopold leidde, een leven vol zorgen die hem opslopten en verantwoordelijkheden die zwaar op hem wogen, dan zou men zich afvragen waar hij de tijd en de energie vandaan gehaald zou hebben om al die bokkensprongen te maken die mijn vijanden hem in de schoenen schoven!'⁵⁰⁵

Alle schroom tegenover de vorst was nu verdwenen. Sommige perslui noemden hem gewoon 'onze Pol' of 'Popol', daarmee onderstrepend dat men voor deze koning geen greintje respect hoefde te tonen.

Met name de woordenschat van Lekeu was onbarmhartig: '[...] deze onverbeterlijke bon vivant en onnozele gebrekkige, deze mefisto die geroepen is om zich belachelijk te maken en misprezen te worden en zo debiel is dat hij kinds lijkt, deze schandaalkoning, soeverein zonder schaamte met zijn seniele minnespelen, deze schunnige mankloper, majesteit zonder gêne die verontrustende tekens van mentale veroudering vertoont, strompelende vorst en koning van karton die hij is, een man die zich tot hoererij verlaagt, de monarch met de lamme voet, deze slavendrijver, de koning van de zeiljachten, afschrikwekkende satraap, de gevallen vorst, de oude maniak, de tsaar van Congo, koninklijke boulevardloper.' Onvergeeflijk was dat de koning op zijn leeftijd nog aan kinderen begon. 'Om zoveel seniele ijdelheid moet men toch lachen, het is farce uit een vaudeville.' Het kon niet kwetsend genoeg verwoord worden, want sommige artikels ontzegden Leopold elke aanspraak op het vaderschap van zijn kindjes, in de ogen van deze toekomstige senator 'een belachelijke illusie van een verwekking *par personne interposée*'.⁵⁰⁶ Zelden is in België een dergelijke karaktermoord gepleegd, zelden heeft de Belgische pers zulke laagtes bereikt als in de leopoldiaanse tijd. Te midden van al die sores trachtte Leopold intussen het hoofd te bieden aan de Congocrisis.

In het zich langzaam aftekende Congoverdrag zaten nog vele gaten. Het grootste struikelblok betrof de zogenaamde Kroonstichting. Deze Kroonstichting, een van Leopolds nieuwste uitvindingen in de documenten van juni 1906, groepeerde zijn complexe Congolese belangen. De kern ervan werd gevormd door het gigantische Kroondomein in Congo. De stichting zou het beheer over het Kroondomein voeren en de winsten storten in een fonds waaruit openbare werken gefinancierd konden worden. Van hieruit moesten onder meer de internationale koloniale school, het koloniale museum van Tervuren en andere stedenbouwkundige bakens bekostigd worden. Daarnaast bevatte de stichting een grote aandelenportefeuille en Leopolds aanzienlijke bezittingen in binnen- en buitenland. Met andere woorden: de stichting was fortuinen waard. Ze moest, naar Leopolds woorden, de *forteresse*

worden van de Belgische Coburgs. Op basis hiervan zouden zijn opvolgers een eigen beleid kunnen financieren zonder gebonden te zijn aan constitutionele beperkingen.⁵⁰⁷ Zelfs als Congo naar België zou gaan, kon de koning – en zijn opvolger – via de Kroonstichting winsten uit Congo afleiden naar privé-uitgaven van de Belgische dynastie, de verfraaiing van Brussel en Oostende, de uitbouw van een handelsvloot en zelfs de aankoop van nieuwe artillerie voor het Belgische leger, iets waar het parlement weigerachtig tegenover stond.⁵⁰⁸ Was de Kroonstichting niets minder dan een 'staat in een staat'? Vanuit Belgisch standpunt was ze in elk geval onaanvaardbaar. Als de overname wilde slagen, moest de stichting dus uit de weg geruimd worden. Maar opnieuw toonde de oude vorst wat een buitengewoon intelligente en verbijsterend soepele tegenstander hij was.

Het parlementair jaar 1907-1908 startte in een volslagen malaise. Men had gehoopt de Congokwestie snel af te kunnen handelen, lang voor de volgende verkiezingen. Leopold lag echter zo dwars als maar mogelijk was. Maar ook de aanvallen op zijn persoon waren nu legio. Kwam daarbij dat de juwelen van de overleden koningin Marie Henriette, die toevertrouwd waren aan prinses Louise, door haar schuldeisers in beslag waren genomen. Ze zouden openbaar verkocht worden in Brussel. Schande werd hierover gesproken, vooral omdat Leopold niet ingreep. Ook zijn lange afwezigheden lokten steeds meer kritiek uit. Zoals hij dat al zijn hele leven had gedaan, vroeg Leopold verschuiving op grond van zijn slechte gezondheid. Zijn voet, zijn been, soms zijn longen. Dat de vorst leed aan kwalen, was een feit waarmee de publieke opinie goed vertrouwd was. Maar dat hij zich niet kon laten verzorgen in Brussel, achtte men ongeloofwaardig. Eerste minister Jules de Trooz kwam de pijnlijke taak toe om de oude vorst te vermanen. Gezeten in de werkkamer van Laken keek de premier zijn vorst strak aan en zuchtte, om duidelijk te maken dat hij dit eigenlijk niet had willen zeggen, maar het toch deed, omdat de tijden nu eenmaal veranderden. Hij verbood hem letterlijk om nog naar het Château de Lormoy te reizen, hij drong aan om zijn

afwezigheden te beperken en hij vroeg hem om de juwelen van de koningin veilig te stellen. Voortaan diende hij vier dagen per week in Brussel te zijn en de andere drie in Parijs te spenderen tot hij genezen was. Leopold hoorde het aan en ving de klap op zoals een ervaren bokser dat doet. Hij schokschouderde. Maar zijn gezicht, gesloten en vergrendeld, vertelde de vernedering. 'In dit land mag men zelfs geen kwaaltje hebben', zei hij later tegen een minister. Bij drie opeenvolgende gelegenheden maakte hij op die wijze zijn beklag. De derde keer antwoordde de minister dat de Spaanse en Portugese koningen zelfs de hoofdstad niet uit mochten zonder toestemming van de regering. Het was tekenend voor de verzwakte koninklijke positie dat Leopold zich dit alles liet welgevalen. Maar als de gelegenheid zich voordeed om de politici een flinke poets te bakken, liet hij haar niet voorbijgaan. Dat ondervond bijvoorbeeld minister van Spoorwegen Julien Liebaert, een Kortrijkzaan met kaakbrede bakkebaarden die zo weids waren dat hij aan een wasbeerhond deed denken. Een dag voor diens audiëntie in Laken had Leopolds trein, terugkerend van Parijs, heel lang moeten wachten voordat hij het Brusselse Zuidstation had kunnen binnenrijden. Voor een punctueel en planmatig man als Leopold was dat een kwelling geweest. Daar zou de minister voor boeten. Liebaert kreeg de volgende dag een telefoontje dat men hem per auto zou komen ophalen in de Wetstraat. Toen het onderhoud met de koning afgelopen was, zag Liebaert tot zijn grote genoegen dat hij teruggebracht zou worden in de spectaculairste auto van het koninklijke wagenpark. Het was de Mercedes Simplex, een crèmekleurig monster met goudkleurige koplampen en gecapitonneerde fauteuils van rood leer. Trots als een pauw en door elke voorbijganger bewonderend nagekeken liet Liebaert zich naar Brussel rijden. Maar in de Paleizenstraat ging het mis. De auto viel stil. In een oogwenk werd het gevaarte omringd door een volkstoeeloop. Gegeneerd stapte de minister uit. Hij moest zich het hoongelach van enkele omstanders laten welgevalen toen hij vroeg waar de dichtstbijzijnde tramhalte was. Niet met de duurste Mercedes ter wereld, maar via de sporen van *Les Tramways Bruxellois* kwam de minister van Spoorwegen uiteinde-

Frans Schollaert (1851-1917) werd enkele dagen na de dood van Jules De Trooz op de laatste dag van 1917 benoemd tot premier van België.

(Uit: Le Pélerin, 1913)

lijk terug in zijn kantoor. Het was doorgestoken kaart. De chauffeur van de Mercedes had van Leopold opdracht gekregen om met een lege benzinetank weg te rijden uit Laken. Bij de volgende gelegenheid dat ze elkaar opnieuw ontmoetten, maakte de vorst er geen geheim van. 'Eh bien, nu weet u ook eens hoe het voelt om pech te krijgen. Ik hoop dat uw treinen in de toekomst wat stipter rijden!' kreeg Liebaert te horen.⁵⁰⁹ Leopold, de poetsenbakker.

Veel belangrijker waren zijn lopende beraadslagingen met premier de Trooz. Op het einde van november 1907 kwam er schot in de zaak. De Trooz en minister van Justitie Renkin probeerden de koning ervan te overtuigen een compromis te aanvaarden. Een deel van de Congobegroting – waaronder de werkingskosten van de centrale administratie – zou onder parlementaire controle komen. Alle andere uitgaven kon de koning naar eigen inzicht bepalen. Maar de Vrijstaat had wel 30 miljoen frank betaald aan dat Kroondomein. Waar was dat geld? In eigendommen. Premier de Trooz wilde ze hebben, de koning mocht het vruchtgebruik houden. Dat was buiten de waard

gerekend. Als een leeuw vocht Leopold voor het behoud van twee onroerende goederen in Laken en Oostende. Beide werden bewoond door barones de Vaughan wanneer ze in België verbleef. Het kwam tot een verhitte woordenwisseling. 'Ik mag mijn bezittingen toch verhuren aan wie ik wil, zelfs in vruchtgebruik!' sprak Leopold. 'Strikt genomen wel', antwoordde de Trooz. Het was misschien rechtskundig in orde, maar strookte niet met de mentale hygiëne. 'Immers,' hield de premier vol, 'heel België weet aan wie u verhuurt, en de regering is niet van plan om de eigendommen te bestemmen voor een hoogst bekritiseerbare zaak.' Maar opnieuw verkoos Leopold het de vraag verkeerd te verstaan. 'Ik houd mij altijd aan de wet', antwoordde hij. Pas op 3 december 1907 werd over deze kiese aangelegenheid een deelakkoord bereikt. Alles ging naar België behalve de twee woningen van Blanche, barones de Vaughan.

Maar kwam er ook een globaal akkoord tot stand? Dat was nu een vraagstuk van nationaal belang. Over die vraag boog zich nog steeds de zogenaamde Commissie van Zeventien. Na een dagenlang debat werd daar het compromis aanvaard. De vraag was nu of ook de voltallige Kamer met deze bepalingen zou instemmen. Elke hoop daarop werd de bodem ingeslagen toen bleek dat het Leopold was gelukt om zijn Kroonstichting buiten schot te houden. Want de vorst had premier de Trooz ertoe verleid om volgend zinnetje in het akkoord te laten sluipen: '[...] de Belgische staat belooft plechtig de in Congo bestaande stichtingen te eerbiedigen.' Een zeer delicate en verstrekkende verwoording was dit. Want de Kroonstichting was de draaischijf, de motor en het fundament van heel Leopolds imperium. Hier zou de eindstrijd om draaien. Dat had men ook in het parlement door. De Kamer floot de Trooz en Renkin terug. Nog meer dan de Smet de Naeyer zag de Trooz zich geconfronteerd met een coalitie van socialisten, liberalen, vele christendemocraten en katholieke dissidenten, zoals oud-premier Beernaert, die blijkbaar nog een oude rekening wilde vereffenen met de vorst. Alleen de conservatieve katholieken bleven nog over om de regering te steunen.

De conclusie was duidelijk: het voorliggende akkoord was politiek niet haalbaar. Met hangende pootjes keerde de premier terug naar het paleis en vroeg Leopold om nogmaals toegevingen te doen. Niemand die wist hoe dit zou aflopen. De Trooz zou de slotfase zelf niet meer meemaken. Want na amper acht maanden premierschap kwam hij geheel onverwacht te overlijden, op de laatste dag van 1907. Plots

Voormalig bordeelbezoeker 'Bertie' werd in 1901 koning Edward VII van het Verenigd Koninkrijk.

(Foto door W. & D. Downey, circa 1900, National Portrait Gallery, Londen)

was er dus weer behoefte aan een nieuwe eerste minister. Het werd de Wilselenaar Schollaert. Frans Schollaert, katholiek volksvertegenwoordiger voor Leuven en tot dan ook voorzitter van de Commissie van Zeventien, had de naam om even koppig en onverzettelijk te zijn als de koning. Die reputatie deed hij eer aan. Al bij zijn ambtsaanvaarding zette hij het staatshoofd onder druk. Hij vroeg aan Leopold de verzekering dat hij het niet met zijn politieke principes op een akkoordje zou hoeven gooien, bijvoorbeeld omdat de vorst geen extra toegevingen zou willen doen inzake Congo. 'Ik zal niets doen wat uw moeilijke taak nog moeilijker zou maken', antwoordde Leopold voordat hij Schollaert de eed afnam.

Meer dan ooit voelde de vorst dat hij heel omzichtig te werk moest gaan. De signalen van zijn tanende prestige waren onmiskenbaar. Toen hij weken daarvoor het Brussels Autosalon plechtig had geopend, was hij daar ijselijk onthaald. Zijn populariteit zat op een dieptepunt, hij kon er niet meer omheen. In de eerste maanden van 1908 bracht premier Schollaert de beste uren van zijn dagen door op het paleis en in Laken. Overloze discussies werden het, tussen twee heren van stand, met een scherp verstand en een ijzeren wil. Met het stijgen van de jaren was Leopold er niet milder op geworden. Wie het niet met hem eens was, voelde zijn wrevel; wie voet bij stuk hield kreeg een woede-uitbarsting over zich heen. Maar de aalgladde Schollaert wist er raad mee. Wanneer Leopold in toorn ontstak – of dat voorwendde – stond de premier doodkalm op en stapte de kamer uit. Hij wachtte dan in een aanpalend vertrek of maakte een ommetje tot de lucht opklaarde, en zette dan de discussie voort. Gefrustreerd stelde Leopold vast dat hij nauwelijks vat kreeg op Schollaert. Tijdens een van hun stijfhoofdige debatten in Laken had de premier gezegd dat de overname onafwendbaar was. De wilsplooien langs Leopolds kaken spanden zich op. 'Ik zal u uitleggen hoe u de aanhechting kunt afwenden', had hij tegen de premier gezegd. 'Sire, ik verkies het niet te horen', antwoordde Schollaert laconiek.

Het Verenigd Koninkrijk liet intussen geen kans onbenut om Leopold te kastijden en het kleine buurland de les te lezen. In zijn 'Speech from the Throne' van 29 januari 1908 toonde de voormalige bordeelbezoeker Bertie – nu koning Edward VII – zich niet langer als de geschikte peer die Leopold ooit in hem had gezien. Op de toon van iemand die slechts de boodschap van een ander doorgaf, drukte hij de hoop uit op beterschap. De woorden struikelden haast op zijn lippen, maar Bertie wist zijn parlement toch op het hart te drukken 'dat de lopende onderhandelingen tussen België en de Congostaat ervoor zullen zorgen dat Congo op menselijke wijze wordt bestuurd in de geest van de Akte van Berlijn'. Op 24 en 26 februari voerden zowel het Hoger- als het Lagerhuis lange debatten over de zaak. Lord

Cromer, een koloniale autoriteit, gaf België een schot voor de boeg. 'Ik aarzel niet te zeggen dat geen enkele regeling aanvaardbaar zal zijn als ze niet onder de totale en volledige controle van het Belgische parlement valt.'⁵¹⁰ Waren de Britten even vergeten hoe inhumain ze zelf te werk gingen, en soms heel dicht bij huis? Dat werd hun even ingepeperd door een Iers parlamentslid. Verbolgen riep die de andere Lagerhuisleden toe dat 'het geen wonder was dat ze in de gehele beschaafde wereld Farizeeërs en Filistijnen werden genoemd'. De Ierse volksvertegenwoordiger wees op het systematische geweld dat de Britse staat in Ierland aan de dag legde. Bij het beluisteren van bepaalde vrome toespraken zou men 'haast de indruk krijgen dat de Britse kolonies stuk voor stuk paradijsjes waren'. Hij voegde eraan toe: 'Ik zou tien keer liever de autocratie en het despotisme van koning Leopold in Ierland ondergaan, dan die opgehemelde constitutionele regering van jullie!'⁵¹¹ Het was propaganda voor de Ierse zaak, maar ook een blootlegging van de Britse hypocrisie aangaande Congo. In België zelf heerste trouwens ernstig wantrouwen over de motieven die tot de Britse agitatie hadden geleid. Terecht verdachten velen de Britten ervan dat zij Congo zelf wilden beheersen nu de kolonie zo winstgevend bleek. En betaalde het kleine land hier niet de rekening voor de onbeschaamdheid waarmee het kritiek had uitgeoefend op de cynische manier waarop de Engelsen in Zuid-Afrika de Boeren van hun vrijheid en hun rijkdommen hadden beroofd?

Een onverteld verhaal

Wie waren de Britten eigenlijk om Leopold II langs de meetlat te leggen? Ze waren er als de kippen bij om hem aan het kruis te nagelen. Want zij deden het immers zoveel beter in de kolonies van het British Empire. Graag citeerden ze Britse missionarissen en koloniale beheerders die getuige waren van praktijken die in hun ogen behoorden tot een inferieure beschaving: het levend verbranden van weduwen in India of het uit bijge-

loof ontsproten gebruik om tweelingen meteen na de geboorte te doden in Nigeria. Aan al die achterlijkheid had het British Empire een einde gemaakt. Maar tegelijkertijd bezondigde het zich ook zelf meermaals aan zeer grove brutaliteiten, om niet te zeggen slachtpartijen onder de bevolking wanneer deze weerstand bood aan de kolonisatie. Daarover viel – en valt nog steeds – bijzonder weinig te vernemen in het Verenigd Koninkrijk. Nooit heeft het Empire zich geweldloos gevestigd in wat velen van de verdedigers ervan 'virgin territory' noemden, maagdelijk gebied dus. Op de meeste plaatsen hebben de Britten met brute militaire kracht land, bezittingen en grondstoffen geplunderd van mensen die daar al eeuwen woonden. Verzet daartegen werd meedogenloos uit de weg geruimd. Wie denkt dat alleen Leopold vanuit een superioriteitsgevoel zijn koloniaal beleid voerde, wordt uit de droom geholpen door een citaat van eerste minister Disraeli, een van de architecten van het negentiende-eeuwse Britse wereldrijk: 'Zijn vlag wordt gevoerd op vele zeeën; het heeft provincies in elke werelddeel; ze worden bewoond door mensen van verschillende rassen, met verschillende godsdiensten, zeden en gewoonten. Sommige zijn aan ons gebonden uit vrije wil, in het volle besef dat ze zonder hun verbinding met de Metropolis geen openbare vrijheid of zelfbestuur zouden kennen. [...] Miljoenen anderen zijn aan ons gebonden door onze militaire heerschappij, en ze buigen voor die heerschappij omdat ze weten dat het hun orde en recht brengt. Maar allen, my Lords, allen erkennen de Britse bekwaamheid om te heersen.'⁵¹²

De grote namen van de Britse militaire en koloniale geschiedenis, van Wellington tot Wolseley, Kitchener en Montgomery, zijn verbonden aan de nietsontziende repressie van de meest spraakmakende Britse kolonie: Ierland. Hier hebben de Britten vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw de repressietechnieken uitgetest en geperfectioneerd die ze later in

andere overzeese gebieden zouden gebruiken. Ze beschouwden de Ieren als 'wilden', vergelijkbaar met de inboorlingen van alle andere kolonies. Net zoals de Belgen het zouden doen in Congo, maakten de Britten in de overzeese gebieden gebruik van gedwongen arbeid. Maar dan op een nog gigantischere schaal. Vanaf het midden van de achttiende eeuw tot 1834 zetten ze zwarte slaven in. Overal waar ze heersten werden jonge mannen massaal uit hun dorpen ontvoerd om gedwongen dienst te verrichten in het Britse leger, vaak op plaatsen die aan de andere kant van de wereld lagen. Toen de slavernij officieel afgeschaft werd, gingen ze ertoe over om mensen uit India en China naar alle uithoeken van het Empire te verschepen om er te werken.⁵¹³ Terwijl Britse activisten, protestantse missionarissen en kranten Leopold II ervan langs gaven vanwege de gedwongen arbeid, repten ze met geen woord over wat er in het eigen Empire gebeurde. Exact zoals in Congo-Vrijstaat lieten de Britten inlanders belasting betalen in de vorm van arbeid. Overvloedig zijn de bewijzen dat deze praktijk – net als in de Congo-Vrijstaat – tot het officiële beleid hoorde. Zo verdedigde minister van Koloniën Joseph Chamberlain op 6 augustus 1901 in het Lagerhuis de gedwongen arbeid in de kolonies: 'Het is in het belang van de inboorlingen zelf dat we hun leren wat werken is. Er werd in dit debat gesuggereerd dat dit verkeerd zou zijn. Daar ben ik het helemaal mee oneens. Niemand zal ontkennen dat mensen die voordelen [van de staat] krijgen in ruil daarvoor een bijdrage moeten betalen. Maar ze zouden dat niet mogen doen als dit inhoudt dat ze dan moeten werken om te kunnen betalen?' Twee jaar later had de Britse regering dat standpunt voor geen millimeter verlaten. Op 24 maart 1903 stelde Chamberlain in datzelfde House of Commons dat de bedrijfsleiders zich gekwetst voelden omdat ze aangevallen werden omdat men inlanders liet werken om hun belasting te kunnen betalen. 'Het is verkeerd om dit te bestempelen als gedwongen arbeid',

aldus de Britse minister. 'De vooruitgang van de inboorling in de beschaving zal alleen plaatsvinden als hij overtuigd raakt van het belang en de waardigheid van de arbeid. Daarom ben ik de mening toegedaan dat we alle redelijke middelen moeten aanwenden om de inboorling het werken bij te brengen.'⁵¹⁴ Ook hier dus hetzelfde beeld als in Brussel. Mooie theorieën, met een logische uitleg en een morele grondslag. Maar geen oog voor de werkelijkheid die zich duizenden kilometers verder afspeelde. En niet alleen de Afrikanen werden er het slachtoffer van. Niet minder dan 50.000 Chinese arbeiders werden onder Britse dwang naar Zuid-Afrika gebracht. Ze moesten er leven en werken in omstandigheden die door de toenmalige onderminister van Koloniale Zaken Winston Churchill betiteld werden als 'zo mensonterend, zo beschamend en zo laaghartig als een christelijke en beschaafde natie als de onze zich in de jongste jaren schuldig aan kon maken'.⁵¹⁵ Maar er werd niets aan gedaan. Zelfs in 1906 werden Chinese arbeiders in Zuid-Afrika in het gareel gehouden met behulp van zweepslagen. Het Verenigd Koninkrijk liet de overzeese gebieden besturen door 'gouverneurs'. In werkelijkheid ging het om niets anders dan militaire dictaturen. Meestal was het dagelijks bestuur niet in handen van burgers, maar van militairen, net zoals in de Congo-Vrijstaat. Zeer vaak leefden de inwoners onder de krijgswet, wat zoveel wilde zeggen als dat er geen wet meer bestond. Uitzonderingsrechtbanken waren schering en inslag. Het gewone Britse recht was er niet van toepassing. In ijltempo en zonder behoorlijke rechtsgang werden dissidenten bij duizenden naar de galg gestuurd. De lijst is allicht langer dan die men toeschreef aan Leopold II: Bengalen, waar na de opstand in Manjee in 1764 beslist werd om de gevangenen voor kanonnen te plaatsen en te schieten met schroothagel tot er niemand meer overeind stond; Tasmanië, waar tijdens de Black War bijna een heel volk is uitgemoord omdat het weerstand bood aan het Brits gezag in

de jaren 1820-1830; Amritsar, waar de Britten een slachtpartij aanrichtten onder opstandelingen in 1919; Jamaica, waar de Morant Bayopstand in 1865-1867 leidde tot een zes weken lange strafexpeditie door Britse troepen, die tot de armoede van tienduizenden families en de dood van duizenden mannen, vrouwen en kinderen leidde (de meesten werden zonder enige vorm van rechtspraak over de kling gejaagd); Kenia, waar tienduizenden Afrikanen gemarteld, verminkt, gedood of omgekomen zijn in Engelse concentratiekampen; Zuid-Afrika, waar generaal Kitchener opdracht gaf alle bestaansmiddelen van de opstandige Boeren te vernietigen. Hun vee en bezittingen werden in beslag genomen en hun boerderijen platgebrand. Gezinnen werden bij elkaar gezet in concentratiekampen. In totaal werden ongeveer 120.000 vrouwen, kinderen en ouden van dagen opgesloten. De sterftecijfers in de kampen waren ontstellend: in oktober 1901 telde men 344 doden per duizend bewoners. In januari 1874 ondernam generaal Wolseley een campagne tegen de Ashanti in Ghana, waarbij hij de hoofdstad Kuhsami volledig in de as legde en duizenden inwoners verdwenen. Natuurlijk was er ook Brits-India, waar naar schatting 3 miljoen mensen stierven van honger in 1942 omdat de Britten alle rijst exporteerden naar Engeland en de fronten. En dan was er nog Ierland, waar de Britten eeuwenlang een spoor van ellende en bloed doorheen trokken. Van Cromwells woeste kolonisatieoorlog in de zeventiende eeuw tot de algemene plundering en verkrachting van het land tijdens de Ierse opstand van 1798 en de genadeloze, rechteloze en wreedaardige repressie tijdens de Ierse Onafhankelijkheidsoorlog door de paramilitaire militie 'Black and Tans' in de jaren twintig van de twintigste eeuw.⁵¹⁶

Niets van dit alles is terug te vinden in de algemeen aanvaarde visie van de Britten sinds de dekolonisatie na 1947. Het Gemenebest zien ze graag als een broederlijke vereniging van

lidstaten die het geluk hadden om onder de Britse kroon te mogen bestaan. Uitroeijing, geweld en diefstal horen niet in het plaatje thuis. Zelfgenoegzaam wil men in het Verenigd Koninkrijk geloven dat de Britse kolonisatie slechts welvaart en beschaving heeft gebracht, dat ze minder ontwikkelde volkeren de moderniteit ten geschenke hebben gegeven. Dat klopt. Maar het is niet de volledige waarheid. In die eigen-gereide reconstructie van het verleden past het natuurlijk perfect om de fouten van de kolonisatie bij een ander te gaan zoeken. Bij België met name. Het bekritisieren van Leopold en de Vrijstaat is deels terecht. Maar het is ook een dekmantel om niet te hoeven reppen over het eigen verleden. De Belgische aanwezigheid en de verfoeilijke praktijken in Congo zijn met name door Britse journalisten en historici een eeuw lang met het fileermes onder handen genomen. Elk goor detail werd verteld, zij het niet altijd bewezen. Met een hardnekkigheid die afwezig was als het ging om de Britse kolonies. Dan werd er heel anders geschreven: hele vloeten en tienduizenden soldaten werden uitgezonden over de oceanen om te zorgen voor de materiële welvaart en het geestelijk welbevinden van de inboorlingen van Azië en Afrika. Sprookjesachtiger kan men het niet bedenken. De naakte waarheid is echter deze: het British Empire had zoals elke koloniale mogendheid tot doel om het moederland rijker te maken en niet om een of andere vage missiezending te voltrekken. Dat was een randverschijnsel. De Britten hebben zichzelf sinds de tijd van Leopold II tot op heden wijsgeemaakt dat eigenbelang en hebzucht niet hun enige werkelijke drijfveer is geweest. Het verhaal van Leopold II was in die verdringing van dat eigen onverwerkte verleden een gedroomde bliksemafleider.

Even duister is het Franse koloniale verleden. In 1905 werd ontdekkingsreiziger Brazza door de Franse overheid verzocht

onderzoek te doen naar de situatie in Frans-Congo. Hij rapporteerde dat de behandeling van de inheemse bevolking sinds zijn vertrek zeer verslechterd was. In zijn rapport beschreef Brazza de slavernijachtige toestanden en wrede straffen die hij aantrof op de rubberplantages van Frans-Congo. Het rapport belandde in de onderste lade en bleef tot op heden ontoegankelijk en netjes opgeborgen in de archieven van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken. Ten slotte is er nog Duitsland, dat in het begin van de twintigste eeuw afschuwelijk tekeer is gegaan in zijn kolonie Namibië, toen Duits-Zuidwest-Afrika. Opnieuw is het aantal doden zeer moeilijk becijferbaar, maar men gewaagt van tienduizenden slachtoffers, omgekomen door dwangarbeid in de mijnen of bij het aanleggen van de spoorwegen van Namibië. Nog veel meer mensen zijn gewoon uitgemoord door de Duitsers. Tussen 1904 en 1908 zijn 80.000 autochtonen omgekomen tijdens gevechten en in concentratiekampen. Berucht werd de Duitse generaal Lothar von Trotha en zijn dreigbrief aan de Hererobevolking: 'Ik, de grote generaal van de Duitse soldaten, zend deze brief aan het Hererovolk. De Herero zijn geen Duitse onderdanen meer. Jullie hebben gemoord en gestolen, jullie hebben gewonde soldaten de oren, neuzen en andere lichaamsdelen afgesneden en willen nu uit lafheid niet meer vechten. Ik zeg tot het volk: eenieder die een van de kapiteins bij een van mijn posten aanbrengt, ontvangt 1000 mark, diegene die Samuel Maharero aanbrengt, ontvangt 5000 mark. Het Hererovolk echter moet het land verlaten. Wanneer het volk dat niet doet, dan zal ik het met groot geschut daartoe dwingen. [...] Binnen de Duitse grenzen zal iedere Herero met of zonder geweer, met of zonder vee, worden neergeschoten, ik neem geen vrouwen en kinderen meer op, drijf hen naar hun volk terug of laat op hen schieten. Dit zijn mijn woorden aan het Hererovolk.' Hoe gruwelijk de Herero zich ook hebben misdragen, het blijft een schokkende vaststelling

dat een hoogbeschaafd Europees land zo'n *Vernichtungsbefehl* kon uitvaardigen. Waarbij dit alles uiteraard geen excuus kan zijn om de gebeurtenissen in Congo goed te praten, of ervan weg te kijken.

Het was in dit kader van buitenlandse hekeling dat Leopold niet alleen in eigen land maar natuurlijk ook daarbuiten zijn strijd leverde. Maar hij streed een achterhoedegevecht. Leopold wist dat Lord Edward Grey, Brits minister van Buitenlandse Zaken en notoir tegenstander van de EIC, contact had met de Amerikaanse president Theodore Roosevelt over een verdeling van Congo onder de grootmachten. Nu er wegen, spoorwegen en andere infrastructuur waren aangelegd en het Grey duidelijk werd welke fortuinen er zich in de bodem bevonden, was Congo-Vrijstaat plots een begeerlijke prooi geworden. Lord Grey stelde zelfs voor om met oorlogsschepen de Atlantische toegang tot Congo te blokkeren en de Vrijstaat zo op de knieën te dwingen. Daar zou Leopold niets tegen kunnen beginnen, aangezien België nooit zijn voorstel ter harte had genomen om een fatsoenlijke Belgische vloot te bouwen. Zijn enige hoop berustte bij Duitsland. In de grootst mogelijke geheimhouding reisde hij naar Berlijn. Hij zocht er steun, maar vond alleen de bevestiging dat de Duitse regering al even happig was om een stukje Congo aan zijn eigen kolonie in Oost-Afrika te hechten als de Britten tuk waren op Katanga. Dat schrikbarende idee deed hem uiteindelijk overstag gaan. Onder de hersenpan van de vorst heerste nu overdruk. In zijn treincoupé op de terugreis uit Berlijn overwoog Leopold zijn opties. Ze leken wel verdampt. Met steeds zwaardere stappen nam de ontkenning nu haar loop.

Geïsoleerd en terneergedrukt gaf hij zich gewonnen. Het was de eerste maal in zijn leven. Toen alle weerstand tegen de politieke druk was opgebruikt, zei hij op 1 februari 1908 tegen

premier Schollaert dat hij afstand zou doen van de Kroonstichting. Haar opgeven zonder koopmanshandelingen deed hij natuurlijk niet. Op 5 mei 1908 werden de voorwaarden bekend waaronder Leopold afstand zou doen van de Stichting. Deze 'Acte Additionnel', een bijlage bij het annexatieakkoord, deed vermoeden dat de regering Leopold had toegestaan die condities zelf te bepalen. Dat leidde tot nieuwe weerstand in de Kamer. Daar ging de meerderheid niet mee met de voorstellen. Bijgevolg vervloog alle hoop dat de netelige kwestie nog voor de gedeeltelijke verkiezingen kon worden geregeld. Die werden op zondag 24 mei gehouden in de provincies Henegouwen, Limburg, Luik en Oost-Vlaanderen, waar 81 van de 166 Kamerzetels te vergeven waren. Nog steeds hield de katholieke meerderheid nipt stand met 87 zetels. De liberale partij strandde op 43 en de socialistische op 35 zetels, terwijl de daensisten er één behaalden. Het waren de laatste parlementsverkiezingen die Leopold zou meemaken. Tijdens het zomerreces trachtten Schollaert en Jules Renkin, die België's allereerste minister van Koloniën zou worden, de koning

Charles Woeste (1837-1922) was een prominent figuur binnen de Katholieke Partij en in 1891 werd hij gepromoveerd tot minister van Staat.

(Geen fotograaf bekend, uit: Der Tag, 1902)

ervan te overtuigen de voorwaarden van de 'Acte Additionnel' te temperen. Maar de koning was weer eens niet thuis. Zijn been bezorgde hem pijnen die soms ondraaglijk waren. Daarom volgde hij een kuur in Wiesbaden. Hij logeerde in het Wilhelmahotel. Très Belle zat in hotel Bristol, waar hij haar op de hoogte hield van de agenda door middel van briefjes ondertekend met 'T.V.' (Très Vieux). Toen vanuit Brussel dringende verzoeken kwamen van het kabinet van de eerste minister om overleg te plegen, antwoordde hij dat ze maar naar Wiesbaden moesten afzakken. 'Er zijn slechtere plaatsen om te vergaderen dan hier', zo luidde het. Zijn kuur wenste hij onder geen beding te onderbreken. Enkele dagen later daagden premier Schollaert en minister Renkin op in 's konings hotel. Dag na dag trakteerde de koning hen op het middagmaal in restaurants zoals de Eden, de Nassau of Hôtel Rose. Duur mocht het allemaal niet zijn. 'Bestel wijnen van niet meer dan 12 frank', kreeg zijn ordonnans te horen. 'Dat is goed genoeg voor ministers.' En dus dronken de excellenties een goedkoop streekwijnkje in een restaurant waar de gemiddelde wijnfles de forse som van het weekloon van een arbeider kostte. 's Avonds kregen ze de vorst niet te zien. Hij dineerde dan alleen in zijn suite en verdiepte zich daarna in zijn lievelingslectuur: de historische boeken van Adolphe Thiers over Napoleon. Daar stond tegenover dat de ministers wel uitstapjes mochten maken in Leopolds automobiel naar Bad-Neuheim, Bad-Homburg, Mainz en de Rijnvallei. Tussen al dat vermaak door werd er onderhandeld over Congo en deze keer met succes. Het was niet zozeer Schollaerts overtuigingskracht die de vorst uiteindelijk murw maakte, als wel de publicatie van nieuwe bewijzen over de omstandigheden in Congo. Eindelijk noemde Leopold zijn prijs. Na verschillende moeizame en lange onderhandelingen met Woeste en ten slotte met de eerste minister kwam er een akkoord uit de bus. De koning verkreeg 'royale' compensaties. Eigenlijk voelde het

voor Leopold als een dictaat. De vorst speelde het slachtoffer van een groot verdriet. 'Men wil mij en Congo plunderen', klaagde hij tegen minister van Staat Woeste.⁵¹⁷ Die had haast medelijden met de vorst. 'We mogen niet uit het oog verliezen dat Congo alleen dankzij de koning bestaat', zei hij tegen de premier. Met dat plunderen viel het trouwens nogal mee. In ruil voor Congo stemde de regering erin toe om een schuldenberg van 110 miljoen over te nemen. 32 miljoen daarvan waren schulden aan de Belgische staat zelf. Ook was de Belgische regering bereid om Leopold 95,5 miljoen toe te zeggen. Een deel daarvan, 45,5 miljoen, ging naar een bijzonder fonds en zou onder toezicht van het Rekenhof gespendeerd worden aan openbare werken die de koning aangevangen had. Een derde van dat bedrag was bestemd voor de verfraaiing van het Kasteel van Laken. Tot slot zou de koning nog eens 50 miljoen krijgen in vijftien jaarlijkse termijnen. Deze keer niet te betalen door de belastingbetaler, althans niet de Belgische. Want die miljoenen zouden uit Congo gehaald moeten worden. Dit fonds diende ter financiering van vaag omschreven 'œuvres diverses en faveur du Congo'.⁵¹⁸ Een hard gelag voor België? Dat zou de toekomst uitwijzen.

Hoewel er dus met de miljoenen geschoven werd, kon de regering dit als een positieve ontwikkeling presenteren, aangezien de Kroonstichting werken voor een bedrag van 150 miljoen had gepland en de regering na lang onderhandelen had bedongen dat enkel de al vastgelegde uitgaven onder het programma zouden vallen. Graag wees men erop dat de koning nu in een budgettaire keurslijf werd gedwongen. In maart was het akkoord tussen Leopold en de regering beklonken. De regering legde daarop, op 15 april 1908, drie documenten ter goedkeuring aan het parlement voor: de eigenlijke overnameakte, het compromis inzake de twee fondsen (de 'Acte Additionnel') en het Koloniaal Charter ter organisatie van het be-

stuur van de nieuwe Belgische kolonie. Het nieuwe katholieke kabinet-Schollaert vroeg in maart 1908 aan het parlement om de koloniale begroting goed te keuren. Het zou de eerste begroting van Belgisch Congo worden. Een tweede stevige concessie was de bepaling dat de algemene rekening van de kolonie – na onderzoek door het Rekenhof – door het parlement bij wet bekrachtigd zou worden. Tevreden over zichzelf en de commissie merkte Beernaert op dat men geland was op 'een financiële regeling die à peu près dezelfde is voor de kolonie als voor België'.⁵¹⁹ Dit 'à peu près' bleek later een synoniem te zijn voor een zeer onwerkbaar, onevenwichtig en onaanvaardbaar financieel janboeltje. In april trachtte het liberale Kamerlid Paul Janson via een parlementaire vraag meer duidelijkheid te krijgen over de controle van de overheidsfinanciën zoals die door het wetsontwerp was uitgetekend. De regering gaf extra uitleg, waaruit opnieuw bleek dat voorafgaande goedkeuring van het Rekenhof op koloniale uitgaven zou leiden totodeloze complicaties die niet te verzoenen waren met een slagkrachtig koloniaal bestuur. Met andere woorden: de mist rond de Congolese financiën was nog lang niet opgetrokken. Geheel voorspelbaar liet ook de socialistische oppositie alle vuurmonden ontbranden. In de Kamer waren Vandervelde en Jules Destrée niet meer van het spreekgestoelte weg te slaan. Op 10 juli 1908 riep Destrée tegen de joelende katholieke banken: 'Het is de waarheid dat de koning onze genegenheid niet wegdraagt. Het is waar dat wij voor Leopold, koning der Belgen, noch bewondering, noch vertrouwen gevoelen. En wij hebben nog minder vertrouwen in de soeverein van de 'onafhankelijke' Congostaat. De onbetwistbaar verstandelijke vermogens, waarvoor gij hem soms zo plat-op-den-buik bewondert, zijn juist zijn hoedanigheden die het minst bevallen aan ons volk. De burgerij bewondert de handels- en ondernemingsgeest van de geldgierige koning, maar het volk zou van hem veel liever enige edelmoedigheid, de een of de andere goede daad zien.

En die hoedanigheden van Leopold raken ook zeer weinig die personen die menen dat het bestaan van een volk niet alleen afhangt van materiële berekeningen. Deze mensen hebben aan Leopold met redenen te verwijten dat hij ons sedert dertig jaar niets anders te zien gegeven heeft dan zijn ontierend ideaal van geld winnen en zaken drijven.⁵²⁰ Daar waren de meesten het niet mee eens. De Commissie van Zeventien vatte het later mooi samen in haar eindrapport: 'De ontwikkeling van Afrika is noch een commerciële onderneming, noch liefdadigheids-werk; het is het gemiddelde van beide.'⁵²¹

Dat mocht dan wel zo zijn, intussen was Leopold niet van plan om het de toekomstige eigenaar van zijn levenswerk gemakkelijk te maken. Dat ondervond een van zijn directe medewerkers, ordonnans Stinglhamber, aan den lijve. Het was een van de laatste warme augustusdagen toen Stinglhamber zich naar de kantoren van de Congo-Vrijstaat in de Brederodestraat begaf. Hij had er een afspraak met prins Albert de Ligne, afdelingshoofd van het Congolese departement Buitenlandse Zaken. In het gebouw hing een doffe warmte en beide heren gingen al pratend aan het open raam staan. Met zijn gedachten bij zijn ambtsbezigheden ging Stinglhamber op een radiator zitten. En vloog met een schelle pijnkreet weer op. Hij had bijna zijn derrière verbrand. De radiator was gloeiend heet. Wat had dat te betekenen op een warme zomerdag? De Ligne vroeg uitleg aan de huisbewaarder. 'Gelieve ons te verontschuldigen. Het zijn de archieven van de Congostaat', antwoordde die. 'We zijn ze aan het verbranden.' Stinglhamber herinnerde zich toen wat de koning hem enkele weken daarvoor had gezegd: 'Ze kunnen Congo krijgen, maar ze hebben niet het recht te weten wat ik daar gedaan heb.'⁵²² Het was een geheime operatie die Leopold al in juni 1906 in gang had gezet. Zijn decreet van 23 juni gaf de officiële reden waarom de vernietiging nodig was:

'Overwegende dat het noodzakelijk is om maatregelen te nemen om de congestie door oude dossiers te vermijden waarvan de verwijdering kan gebeuren zonder de diensten van de staat te schaden;

Dat het noodzakelijk is om brand te voorkomen door een te grote opstapeling van archieven in de lokalen van de Centrale Administratie;

Hebben wij op voorstel van onze Staatssecretaris besloten tot vernietiging over te laten gaan van [...].'

Acht dagen lang nog zouden de verwarmingsbranders in de Brederodestraat aan de gang blijven. Honderden dossiers verdwenen voorgoed. Maar lang niet het gros. Het archief van Leopold II is, in tegenstelling tot wat doorgaans wordt aangenomen, zeer aanzienlijk en is overigens nog steeds raadpleegbaar.⁵²³ Met name in Congo zelf toonden de ambtenaren zich geen enthousiaste vuurstokers. Allicht omdat ze van Belgische ministers een sein hadden gekregen. Staatssecretaris Charles Liebrechts maakte de koning hier opmerkzaam op. Dat leidde onmiddellijk tot een verontwaardigd telegram richting Boma. 'De Administratie en de agenten van de EIC kunnen geen archieven ontvreemden aangezien zij het bezit zijn van de Koning-Soeverein. Niemand krijgt er toegang toe zonder zijn toestemming. Stuur alles onverwijld naar Brussel.'⁵²⁴ Wat de koning hiermee had gewonnen, was tijd. Tijd die hij gebruikte om geld uit zijn stervende imperium te pompen naar andere, geheime reservoirs. Zaken waar hij met geen woord over repte tegenover zijn onderhandelingspartner, de Belgische regering. Nietsvermoedend en met veel moeite kreeg die intussen haar troepen in het parlement op één lijn. De katholieke meerderheid, Beernaert inclus, steunde de overname, zij het meer uit berusting dan uit enthousiasme. Allen echter erkenden dat het probleem nu zo snel en efficiënt mogelijk moest worden opgelost. Verder aanmodderen, daarover was iedereen het eens, zou

weleens een ongewenste reactie van bepaalde grootmachten kunnen uitlokken. Binnen het katholieke blok waren alleen de christendemocraten oprechte voorstanders van de annexatie. Een van hen, Jules Renkin, aanvaardde dan ook direct de portefeuille van Koloniën. Hun invloed in de regering en het parlement was in de loop van de jaren zo sterk gegroeid dat zij inderdaad in 1908 sterk tot de oplossing van het probleem bijdroegen. Slechts acht liberalen sloten zich bij hen aan, onder wie de zeer actieve en later beroemde Paul Hymans. Voor hen was de koning, die zij ook persoonlijk diep bewonderden, de heersende figuur in de staat, de hoogste uitdrukking van de nationale eenheid. De BWP was, op Vandervelde na, unaniem tegen. De meeste liberalen en bijna alle socialisten stelden zich tegen de overname op. 'Zelfs indien een partijgenoot, indien een Vandervelde de minister van Koloniën zou worden, dan nog zouden wij moeten zeggen: nee, wij aanvaardden niet dat België verplichtingen in zulke verre en vreemde streken op zich neemt nu het de ellende van zijn eigen bevolking nog niet heeft verlicht', legde Jules Destrée uit, de doctrinair voor wie de klassenstrijd het antwoord gaf op elke levensvraag. In een poging enige realiteitszin in het socialistische discours te brengen had Émile Vandervelde geargumenteed dat men de Congolese bevolking niet zou helpen door haar in de steek te laten. Vandervelde was dan ook het enige socialistische Kamerlid dat de annexatiepolitiek verdedigde. Daar had hij een gezonde reden toe. Vandervelde deed wat verreweg de meeste voor- en tegenstanders van Leopolds politiek niet deden en wat ook de koning zelf nooit had gedaan: hij maakte in 1908 een reis naar de kolonie. De ellende die hij er waarnam, onderging hij, een sociaal gevoelig man, in de eigen ziel. België moest daar de problemen in handen nemen in plaats van ze te negeren, vond de socialist.⁵²⁵ Toen het stof was gaan liggen, werd het Koloniaal Charter op 20 augustus 1908 door de Kamer goedgekeurd, met 83 stemmen voor (katholieken en

enkele liberalen), 54 tegen (socialisten en radicale liberalen, en ook Daens) en 9 onthoudingen (voornamelijk liberalen). De tegenstemmers vonden dat België beter af was zonder kolonie. Niet omdat ze tegen het principe van kolonisatie waren, maar omdat ze het moederland te veel zou kosten. Ook de twee andere documenten werden aanvaard. Twee weken later volgde de Senaat. Het parlement had gesproken. Maar er welden geen vreugdekreten op uit haar kelen. Op 18 oktober 1908 werd de overname van Congo bekrachtigd door de koning. Een kleine maand later, op 15 november 1908, mocht België zich een koloniale mogendheid noemen. Leopolds grote Congo-avontuur was ten einde. Maar zijn systeem nog niet. Het nieuwe Belgische bestuursstelsel bleef zeer centralistisch; nog steeds werd alles vanuit Brussel geregeld. En nog steeds oefende de koning enige mate van gezag uit over het Congobeleid, want hij werkte nauw samen met de minister van Koloniën. Het parlement liet zich nog maar nauwelijks horen, al had het daar formeel het recht toe. Het zou nog tot net voor de Eerste Wereldoorlog duren voordat de eerste voorzichtige hervormingen tot stand kwamen en de kolonie meer autonomie kreeg.

Ondanks alle ruzies en commotie vonden vooraanstaande tijdgenoten het gepast om Leopold lof toe te zwaaien. Commissievoorzitter Léon de Lantsheere besloot zijn lovende betoog in de Kamer met de woorden: 'Men kan onmogelijk de rol vergeten van de Soeverein in het Congolese epos, en men kan niet genoeg bewondering opbrengen voor de intelligentie, het inzicht, de onbaatzuchtigheid, de moed en energie die de koning in dit enorme project tentoon heeft gespreid. Hij heeft zijn rijk bestendigd en ontwikkeld, hij heeft het tot een ontwikkelingsniveau gebracht die geen enkel andere koloniale onderneming vermocht; hij verdient eeuwige glorie, zeker omdat de geringe middelen niet in verhouding stonden met de geweldige resultaten.' Vervolgens bracht hij echter in

herinnering dat Leopold het allemaal niet had kunnen klaarspelen zonder België. 'Het is ondenkbaar dat de vorst Congo gecreëerd zou hebben zonder België, net zoals het ondenkbaar is dat België Congo zou hebben gehad zonder de vorst.'⁵²⁶ Al die bewieroking belemmerde enigszins het zicht op de realiteit. Die was dat België met de grootst mogelijke tegenzin Leopolds staat had overgenomen. In 1908 leek het of België zuchtend besloot te betalen voor de roekeloosheid van een vorst die men te lang zijn gang had laten gaan en alles had potverteerd. Het was een perceptie die werd tegengesproken door de naakte cijfers. Tot 1908 had Congo de Belgische staat niets gekost; integendeel, het leverde een flink batig saldo op aan monumenten en gebouwen. Daarover was premier Schollaert duidelijk geweest in het laatste Kamerdebat. In het begrotingsjaar 1907 had Congo voor 20 miljoen frank geëxporteerd, waarvan 13,8 naar België. Maar de import bedroeg 53 miljoen, waarvan er 48,6 naar België waren gegaan.⁵²⁷ Van de 85 ondernemingen die in 1907 actief waren in Congo, waren er 57 van Belgische komaf, goed voor een kapitaal van 143 miljoen frank. De 28 buitenlandse firma's draaiden een globaal zakencijfer van 40 miljoen frank.⁵²⁸ Vanaf 1908 zou de Belgische staat veel meer aan zijn kolonie besteden en veel minder terugkrijgen.⁵²⁹ Men beleefde het einde van een tijdperk en het begin van iets nieuws. Maar niemand die feestte. Grimmig zag Leopold het allemaal aan. Zijn gemoedstoestand laat zich enigszins begrijpen: hij had iets opgebouwd wat België niet gewild had, nog steeds niet wilde, maar haar wel rijkdom en macht zou opleveren. Wat een kortzichtigheid, zo moet hij gedacht hebben. Van de vele vreemde gebeurtenissen die zich bij de koloniale deling van Afrika hebben voorgedaan, was de Congokwestie misschien wel de ongerijmdste. Het resultaat van alle verwickelingen was dat een van de kleinste Europese landen een van de grootste en rijkste kolonies van Afrika verwierf, en dat terwijl dat land helemaal geen

kolonie wenste.⁵³⁰ Of zoals een Nederlandse commentator het uitdrukte: 'Er ligt iets paradoxaals in de enigszins klaaglijke berusting waarmee men besloot zich geweldige schatten te laten opdringen.'⁵³¹